

УДК 347.13

ЦИВІЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ І ПРАВОПРИПИНЯЮЧІ ЮРИДИЧНІ ФАКТИ В МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Коструба А. В.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, Сімферополь, Україна

Статтю присвячено проблемі дослідження механізму правового регулювання суспільних відносин, а також одного з його елементів – правовідносин. Автор також розглядає правовідносини крізь призму юридичних фактів і, зокрема, – правоприпиняючих юридичних фактів, що, безперечно є новим поглядом на правову природу зазначеного механізму.

Ключові слова: юридичні факти, правоприпиняючі юридичні факти, механізм правового регулювання, правове регулювання, правовідносини.

Усі різноманітні суспільні відносини набувають форми правовідносин, тобто правову форму, коли лінія поведінки, дії їх учасників скореговані правовими нормами й проявляються у вигляді суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Причому недоліки у роботі будь-якого механізму спричиняють розбалансованість усього механізму правового регулювання, а отже, найбільш негативним чином впливають на досягнення мети правового регулювання (наприклад, наявність у вітчизняному законодавстві так званих непрацюючих норм, які не можуть породити правові відносини, виключає можливість правового регулювання певних суспільних відносин) [15, с. 130]. Правовідносини займають важливе місце в механізмі правового регулювання. В силу того, що вони виникають, змінюються та припиняються за посередництвом юридичних фактів, то останні є невід'ємною частиною механізму правового регулювання суспільних відносин. Властивості юридичних фактів в механізмі правового регулювання суспільних відносин ще не були ґрунтовно досліджені наукою цивільного права у зв'язку з чим тема статті набуває високої актуальності.

Дослідженню механізму правового регулювання цивільних відносин було присвячено багато праць, серед яких праці таких видатних вчених як Абрамов О. І., Бобилев О. І., Вершинін А. П., Кикоть Г., Сунегін С. О. та ін. Саме вони внесли ясність в проблему складу і властивостей елементів механізму правового регулювання цивільних відносин і заклали підґрунтя для подальших поглиблених досліджень в цій сфері.

Метою статті є визначення механізму правового регулювання суспільних відносин, його елементів, а також дослідження правовідносин і юридичних фактів як невід'ємної частини цього механізму. Дослідження також має на меті розкрити властивості і особливості правоприпиняючих юридичних фактів в механізмі правового регулювання.

В основу дослідження можна покласти думку Алексєєва С. С., який визначає правове регулювання як результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини за допомогою системи правових засобів (норм права, правовідносин, приписів) з метою їх упорядкування, охорони та розвитку відповідно до потреб суспільства. З цього визначення можна зрозуміти, що автор визначає крізь категорію як правовий впливи, але не будь-який вплив є механізмом правового регулю-

вання. Поняття «механізм правового регулювання» вужче за поняття «правове регулювання» за обсягом, оскільки правове регулювання передбачає вплив як за допомогою певної правової норми, так і інші правові засоби та форми впливу на поведінку суб'єктів [11, с. 82].

Правові відносини є другим елементом правового регулювання (першим є правова норма, а третім акти правореалізації). В більшості випадків видання правової норми розраховане на встановлення правових відносин між конкретними особами. З виникненням правовідношення починається реальна дія права.

В залежності від характеру норм складаються різні правові відносини. Вони бувають регулятивними та охоронними. Оскільки право є регулятором поведінки людей, регулятивні відносини стоять в центрі всіх правових відносин. В їх існуванні зацікавлене все суспільство, так як вони направлені на широкий розвиток юридично значущої правової поведінки фізичних і юридичних осіб [2, с. 108]. В юридичній літературі існує думка, що формою правового відношення є норма права. В той же час, як слушно зазначає В. Єрмоленко будь-яке правовідношення є способом, формою реалізації правової норми. Можна було б говорити норму права як форму правового відношення, коли б саме норма права була формою реалізації правового відношення, що не підтверджується ні теорією, ні практикою правової реальності та й взагалі є алогічним твердженням. Важливого значення з даної точки зору набуває й те, що норма права має власний зміст, який полягає у волевиявленні держави до її створення чи санкціонування, та зовнішню форму у вигляді нормативно-правового припису, положень нормативно-правового договору, судового прецеденту або звичаю тощо [7, с. 77]. Слід зауважити, що як і в цивільному процесуальному праві в матеріальному праві отримала розвиток «класична» нормативно-логічна теорія цивільних правовідносин. Її основні положення такі: правовідношення – засіб реалізації правових норм; зміст правовідносин – права і обов'язки, а об'єкт – поведінка. З цього можна зробити висновки, що правовідносини ставляться в один ряд з правовими нормами, а їх своєрідність вчені бачили в тому, що правовідносини представляють собою логічне співвідношення прав і обов'язків. Необхідним елементом в категоріальному ряді цієї концепції були також нормативно-логічні передумови: юридичний факт, правоздатність або правосуб'єктність, самі норми. З їх наявністю пов'язувалося виникнення кореспондуючих прав і обов'язків. Вчені аналізували не реальні правові суспільні відносини, що виникали в діяльності людей, а їх правову форму, нормативно-логічна конструкція якої служить використанню правових норм [3, с. 55].

Правовідносини як надбудовне явище взаємопов'язане з ядром правової надбудови – правом. Головне у цьому зв'язку полягає в тому, що правовідносини розглядаються як явища, які є похідними від права, в існуючій правовій системі юридичні зв'язки виникають та існують лише на підставі юридичних норм [4, с. 60]. Будь-які відносини – це завжди певний вид взаємозв'язку між людьми, об'єктами, сторонами, елементами і т. ін. Це такий зв'язок, при якому зміни однієї сторони викликають зміни у іншій. Специфіка такого виду зв'язку в аспекті цивільного права проявляється в наступному:

- а) це відносини, що виникають між вільними та рівними сторонами;

б) це відносини, що регламентовані певними юридичними нормами, дотримання яких забезпечується силою, авторитетом держави [9, с. 40].

Правовідношення можна визначити як певний синтез права (норми права) і суспільного відношення, яке підлягає під вплив права. Так, на думку Шейндлінга Б. В., «всюди, де виникає юридичне відношення, існує необхідний зв'язок фактичного суспільного відношення і норми права, що опосередковує дане відношення, тобто тієї що надає йому вид чи форму врегульованого правом суспільного відношення». З точки зору Явича Л. С., «правове регулювання суспільних відносин настає з моменту видання нормативних актів...» [1, с. 178-179].

Правовідносини належать до діяльнісного рівня правової системи, який охоплює всі юридично оформлені зв'язки й відносини, форми реалізації права, різні види правової поведінки людей, правотворчу і правозастосовчу діяльність держави тощо.

Правовідносини будуть впливати на правову систему, зберігаючи її цілісність, і сприяти здійсненню поставлених перед нею завдань лише у разі відповідності правової системи соціально-економічному розвитку суспільства. Саме через правовідносини забезпечується цілісність суспільства і громадський порядок, без чого не можуть нормально та динамічно функціонувати матеріальне виробництво, інститути політичної демократії, державне управління, всебічно розвиватися особистість тощо [15, с. 131].

Певним відхиленням від поширеної думки про правовідносини лише як правовий результат регулювання нормою права суспільних відносин є характеристика формування правовідносини через діяльність людей, на поведінку яких (через правосвідомість і волю) впливає норма права у напрямі передбачених нею суспільних відносин. На думку Гревцова Ю. І., «активна роль права проявляється в тому, що в нормах права може відобразитись результат усвідомлення тенденцій (перспектив) суспільного розвитку». Отже, неможливо залишитись у межах загальної абстракції: норми права регулюють суспільні відносини, результатом такого регулювання є правові відносини. У певних випадках нормами права опосередковують не вже сталий тип суспільних відносин, а об'єктивні тенденції їх розвитку. У процесі дослідження впливу права на правовідносини слід враховувати достатню тривалість процесу правоутворення. У такому розумінні предмет правового регулювання є початковою формою розвитку суспільних відносин. Право, впливаючи на початкові форми суспільних відносин у суспільстві, активно сприяє їх розвитку та становленню зрілих суспільних відносин. Повертаючи до суспільних відносин, що породили її, норми права дістає суспільні відносини, що розвинулись. Тобто, право впливає на свідомість і волю людей, у процесі діяльності яких створюються суспільні відносини, оскільки вчинки людей та їх взаємодія створюють ряд суспільних відносин [4, с. 60-61].

Більшість суспільних відносин, безумовно, не мають правового характеру. Вони не врегульовані правом і існують ніби крім нього. Але коли те чи інше відношення потрапляє у сферу правового регулювання і коли з'являються норми права, направлені на впорядкування цього відношення (чи дія існуючих правових норм розповсюджується на відносини, раніше не врегульовані ними), воно набуває правового значення, тобто стає правовим відношенням. На обґрунтування даного судження

можна привести висловлювання Ткаченко Ю. Г.: «Не існує правових, у власному вигляді, відносин а є лише правовий спосіб регулювання суспільних відносин» [1, с. 180].

Характерним для правовідносин як елементу механізму правового регулювання є те, що коли у правовідношення вступають дві сторони, у однієї з них є суб'єктивне право, а у іншої – обов'язок, що кореспондує цьому праву. Способом здійснення права однією стороною є виконання обов'язку іншою [5, с. 5]. Таким чином, з точки зору суб'єктивного права і правової поведінки особи можна говорити про можливість існування правової моделі правоприпиняючих фактів в суб'єктивному праві. З точки зору уповноваженої особи (в правовідносинах) право є можливістю бути причиною дій зобов'язаної особи, при чому можливість діяти для управомоченої особи є наслідком того, що вона може бути причиною дій зобов'язаного, тобто те, що зобов'язана особа вчиняє, не вчиняє чи терпить. З точки зору зобов'язаного, чуже право є заздалегідь визначеність дій зобов'язаного тими можливостями, які закладені в чужому суб'єктивному праві [12, с. 218]. З цього приводу цілком логічним є висновок про те, що правовідносини є ланцюгом юридичних фактів, які в свою чергу є логічним продовженням попередніх правовідносин і раніше існуючих юридичних фактів. Іншими словами, правовідношення є встановлена об'єктивним правом взаємозалежність між людьми, що відкриває можливості для одних і закриваючи ці можливості для інших. Дія і складає те основний і єдиний, очевидно реальний зміст правовідносин, в якому воно проявляється ззовні в той час як саме правовідношення є тільки порядком взаємообумовленості між цими діями, тобто обумовленість одних дій – іншими, так, що одні дії тягнуть за собою інші і одні дії повинні мати причиною інші [12, с. 218]. Це твердження дозволяє робити висновок про існування юридичних фактів правореалізації в межах цивільних майнових правовідносин. Виходить, що правостворюючий юридичний факт породжує правові відносини, правореалізуючий – підтримує їх існування (як правило це виконання обов'язку, покладеного на зобов'язану особу), правозмінюючий – змінює статус сторін чи права і обов'язки у змісті правовідносин, а правоприпиняючий припиняє правовідносини, права чи обов'язки і може бути підставою для виникнення нових. Особливість правоприпиняючих юридичних фактів в майнових правовідносинах як в елементі механізму правового регулювання зумовлена диспозитивним методом цивільного права, що дуже яскраво, на нашу думку, проявляється на рівні суб'єктивного права, а саме таких правомочностей, що входять до його складу:

- а) можливість діяти особисто;
- б) можливості вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи;
- в) можливості звертатися до компетентних державних органів заради застосування державного примусу в разі невиконання контрагентом своїх обов'язків [8, с. 345]. В даному випадку правоприпиняючий юридичний факт має суб'єктивний характер, залежить від людини, її дій, а тому є юридичної дією.

Диспозитивність проявляється в тому, що управомочена особа може обирати модель правоприпиняючого юридичного факту, обрати спосіб припинення правовідносин, прав чи обов'язків і обирати подальшу модель розвитку відносин, так би мовити правовий шлях. Прикладом може бути ч. 1 ст. 708 ЦК України: «У разі ви-

явлення покупцем протягом гарантійного або інших строків, встановлених обов'язковими для сторін правилами чи договором, недоліків, не застережених продавцем, або фальсифікації товару покупець має право за своїм вибором:

1) вимагати від продавця або виготовлювача безоплатного усунення недоліків товару або відшкодування витрат, здійснених покупцем чи третьою особою, на їх виправлення;

2) вимагати від продавця або виготовлювача заміни товару на аналогічний товар належної якості або на такий самий товар іншої моделі з відповідним перерахунком у разі різниці в ціні;

3) вимагати від продавця або виготовлювача відповідного зменшення ціни;

4) відмовитися від товару і вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми» [16]. Отже, продаж товару неналежної якості є правовстановлюючим юридичним фактом, який породжує, право покупця на відновлення свого порушеного права власності на товар належної якості. Можна навіть сказати, що цей факт, будучи закріпленим в нормі права самостійно породжує правовідносини з відновлення права в силу закону (нормативного припису). Припинення цих правовідносин може мати місце в силу наступних правоприпиняючих юридичних фактів, що відповідають правомочності управомоченої особи: 1) покупець, виявивши неякісність товару протягом строку придатності, не вимагає від продавця нічого в силу різних суб'єктивних причин, або просто його влаштовує неякісність товару. Зі спливом строку служби товару припиняються і суб'єктивне право на відновлення порушеного права і правовідносини, що виникли на основі нормативного припису. (фактично, правомочність на власні дії); 2) правовідносини припиняються в силу повернення коштів, витрачених покупцем на усунення недоліків товару, чи просто поверненням грошей за товар. Правоприпиняючим юридичним фактом буде повернення коштів продавцем – тобто дії зобов'язаної особи. Але ці дії були викликані вимогою покупця повернути кошти (правомочність на вимогу певної поведінки від інших осіб), а тому залежать від його волі, бо покупець міг би не вимагати повернення коштів і продавець би не вчиняв жодних дій; 3) правовідносини припиняються в силу рішення суду чи іншого компетентного органу, оскільки продавець відмовився приймати товар неналежної якості і повертати гроші добровільно (можливість звертатися до компетентних державних органів за шахистом). Тому, характерним для правоприпиняючих юридичних фактів в зобов'язанні є те, що вони набувають всіх загальних властивостей самого зобов'язання. Кажучи іншими словами за своєю природою односторонні зобов'язання за загальним правилом можуть розриватися уповноваженою особою – тією, яка має права, а тому і правоприпиняючі юридичні факти мають суб'єктивний характер управомоченої особи. В більшості випадків настають у зв'язку з волею управомоченої особи, навіть коли правоприпиняючим юридичним фактом є дія зобов'язаної особи, вона є зовнішньою формою прояву правомочності управомоченої особи на вимагання певної поведінки від зобов'язаної особи. В двосторонніх зобов'язаннях павоприпиняючі юридичні факти також є наслідком волевиявлення управомоченої особи. В цивільному праві вони дуже тісно пов'язані з суб'єктивним правом особи і правомочностями, що входять до його складу.

Правореалізуючі юридичні факти можуть бути прямо не передбачені нормою права або цивільно-правового договору але витікають з неї. Наприклад, за договором поставки продавець (постачальник), який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується передати у встановлений строк (строки) товар у власність покупця для використання його у підприємницькій діяльності або в інших цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім або іншим подібним використанням, а покупець зобов'язується прийняти товар і сплатити за нього певну грошову суму. (ст. 710 ЦК України) [16]. Ланцюг юридичних фактів в правовідношенні з виконання договору поставки можна зобразити використовуючи наступний приклад: ТОВ «Мрія» уклала договір поставки з ТОВ «Електрон». За договором зобов'язана особа (ТОВ «Електрон») мала поставити покупцю 150 телевізорів трьома рівними партіями протягом трьох місяців з моменту укладення (5 вересня, 5 жовтня і 5 листопада). Дві перші партії по 50 телевізорів були успішно поставлені, що підтверджується актами прийомки-передачі, а від останньої покупець відмовився на підставі того, що всі 50 телевізорів мали істотну ваду дисплеїв (пошкодження матриці), що потребує істотної витрати часу на ремонт. Інших 50 телевізорів продавець не має. Правовідносини виникли на підставі договору поставки, що і є правостановлюючим юридичним фактом. Передача двох партій телевізорів не можна назвати правозмінюючими юридичними фактами оскільки вони не змінюють правового статусу учасників правовідносин, але вони є, так би мовити показниками стадій виконання зобов'язань (правовідносин) і, в той же час, мають юридичну природу, а тому є правореалізуючими юридичними фактами. Факт неприйняття замовником останньої партії товару, а точніше факт поставки товару з вадами, і обставина неможливості надати інший товар такої ж марки і в такій же кількості надають право замовнику на підставі п. 1 ч. 2 ст. 678 ЦК України відмовитися від договору в частині поставки третьої партії в кількості 50 телевізорів і вимагати повернення сплаченої суми за цей товар. При цьому всі ці дії, як зазначалося вище, мають суб'єктивний характер зі сторони управомоченої особи, окрім можливо, правореалізуючих юридичних фактів, які здебільшого залежать від волі зобов'язаної особи.

Природу правоприпиняючих юридичних фактів можна зрозуміти крізь природу суб'єктивного права, яке представляє собою міру можливої поведінки (міру свободи), що надана управомоченій особі для задоволення власного інтересу. Як виходить з одного тільки визначення, призначення суб'єктивного права полягає в тому, щоб суб'єкт міг на законних підставах, в межах наданих йому об'єктивним правом правомочностей, здійснювати дії, направлені на задоволення власних потреб. Тому ключовим моментом в розумінні значення суб'єктивного права є зміст поняття «інтерес» [13, с. 222]. Необхідно також мати на увазі, що юридичні факти можуть спричиняти неоднакові правові наслідки на різних правових рівнях. При зміні прав і обов'язків відповідна зміна правовідносин може не відбуватися, і навпаки, юридичні факти, що спричиняють зміну правовідносин, обов'язково змінюють права та обов'язки суб'єктів [14, с. 14].

Можна сказати, що правове відношення характеризує зміст однієї із складових механізму правового регулювання: реалізації потенціалу правової норми у врегулюванні певних типізованих суспільних відносин [6, с. 66].

Враховуючи вищенаведене, можна зробити декілька висновків:

1. Правові відносини, з моменту їх виникнення і до моменту їх припинення, завжди пов'язані з юридичними фактами. Цей зв'язок не можна розглядати спрощено, розуміючи, що правові відносини у своєму завершеному вигляді виникають з правової норми та юридичних фактів, оскільки у процесі розвитку правовідносин змінюється склад їх суб'єктів, а також їх права та обов'язки. Отже, правовідносини являють собою не застиглий елемент правової системи, а її динамічну частину, що розвивається у міру розвитку суспільних відносин, які підлягають правовому регулюванню, охоплюючи при цьому всі його варіанти, форми та соціальні прояви.

2. Динаміка правовідносин складається з їх виникнення, зміни та припинення, які нерідко віддалені одне від одного у часі та просторі. Водночас, виникнення, зміну та припинення правових відносин слід розглядати саме як етапи єдиного процесу розвитку правовідносин, а не як певні ізольовані стадії.

3. Із припиненням правовідносин юридичні факти, що були їхньою фактичною основою, самі по собі не зникають, а змінюється їх юридична якість. Вони або втрачають юридичний характер, або змінюють своє юридичне значення шляхом створення фактичної основи нових правовідносин. Порівнюючи початок правовідносин з їх завершенням, можна побачити, що за час його існування правова основа, як правило, проходить достатньо великий розвиток і в процесі цього розвитку регулюються соціальні зв'язки, вирішується конфліктна ситуація тощо [15, с. 131 - 132]. Правовідносини представляють собою результат взаємодії (синтезу) ідеального – права і матеріального – суспільного відношення. Право матеріалізується в суспільних відносинах, але при цьому не стає матеріальним [1, с. 184 - 185].

Список літератури

1. Абрамов А. И. Правоотношение: функциональные аспекты / А. И. Абрамов // Известия ВУЗов, серия Правоведение. – 2008. – № 2. – С. 178-189.
2. Бобылев А. И. Механизм правового воздействия на общественные отношения / А. И. Бобылев // Государство и право. – 1999. – № 5. – С. 104-109.
3. Вершинин А. П. Аспекты анализа правовых отношений / А. П. Вершинин // Известия ВУЗов, серия Правоведение. – 1986. – № 5. – С. 54-58.
4. Гнатущенко Ю.В. Деякі аспекти генезису правовідносин / Ю.В. Гнатущенко // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – Вип. 31. – С. 58-65.
5. Евсеев А. П. Процедура как средство реализации правоотношений / А. П. Евсеев // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. – Вип. 88. – С. 3-7.
6. Єрмоленко В. Розмежування майнових правовідносин та законівідносин: методологічні аспекти / В. Єрмоленко // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 11. – с. 64-68.
7. Єрмоленко В. Роль зовнішньої форми у генезисі майнових правовідносин / В. Єрмоленко // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 10. – с. 77-82.
8. Загальна теорія держави і права: [Підручник] / [Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. та ін.] / [за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина]. – Х. : Право, 2009 – 584 с.
9. Кардаш В. М. Сутність права та сутність правоохоронної діяльності: взаємозалежність / В. М. Кардаш // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – Вип. 11. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 39-44.
10. Кикоть Г. Юридичні факти у механізмі правового регулювання: проблеми теорії / Г. Кикоть // Право України. – 2005. – № 7. – с. 109-112.

11. Красовська В. Г. Механізм правового регулювання як система правових засобів / В. Г. Красовська // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – Вип. 43. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – С. 81-87.
12. Магазинер Я. М. Заметки о праве / Я. М. Магазинер // Известия ВУЗов, серия Правоведение. – 2000. – № 5. – С. 215-224.
13. Малиновский А. А. Назначение субъективного права / А. А. Малиновский // Известия ВУЗов, серия Правоведение. – 2006. – № 4. – С. 222-230.
14. Солодовник Л. Роль юридичних фактів у динаміці правовідносин трудового права / Л. Солодовник // Право України. – 2000. – № 7. – с. 13-17.
15. Сунегін С. О. Правовідносини як динамічний елемент романо-германської правової сім'ї / С. О. Сунегін // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – Вип. 43. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – С. 127-133.
16. Цивільний кодекс України : від 16.01.2003р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – №№ 40-44. – Ст.356.

Коструба А. В. Гражданские правоотношения и прерывающие юридические факты в механизме правового регулирования / А. В. Коструба // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки. – 2010. – Т. 23 (62). № 2. 2010. – С. 89-96.

Статья посвящена проблеме исследования механизма правового регулирования общественных отношений, а также одного из его элементов – правоотношений. Автор рассматривает правоотношения сквозь призму юридических фактов, в частности – прерывающих юридических фактов, что, безусловно, является новым взглядом на правовую природу указанного механизма.

Kostruba A. Civil legal relations and stopped legal facts in the mechanism of the legal adjusting / A. Kostruba // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2010. – Vol. 23 (62). № 2. 2010. – P. 89-96.

The article is devoted to the problem of research of mechanism of the legal adjusting of public relations, and also one of its elements – legal relationships. An author examines the legal relationships through the prism of juridical facts, in particular – discontinuing juridical facts, that, sure, is a new look on legal nature of the cited mechanism.

Поступила в редакцию 11.10.2010